

Stanisław Dziedzic

Teatralny świat Ireny Wollen

Niepodległość i Pamięć 24/4 (60), 327-340

2017

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Pierścień pamiątkowy, Lwów (?), 1847
Muzeum Narodowe w Krakowie,
nr inw. MNK IV-Z-358; fot. Karol Kowalik

przez Jaworskiego, który podał rozwiązanie widniejącego na nim napisu: „Pamiątka od Więźnia u Brygidek”³¹.

Wskazane i opisane zabytki – dość skromne w swym wyrazie artystycznym, a nawet odznaczające się prostotą wykonania, łączą dwie, niezwykle wymowne cechy. Są one przede wszystkim zabytkami związanymi z powstańcami 1846 roku, późniejszymi więźniami politycznymi – zostały przez nich wykonane w czasie uwięzienia lub zamówione później jako pamiątka minionych wydarzeń. Jednocześnie wymownie upamiętniały tragiczne losy powstania krakowskiego i okrucieństwo chłopów współdziałających z wojskiem austriackim.

Monika Paś

Bibliografia

Adamczyk M., *Szkoły obce w edukacji Galicjan, cz. I – Kraje Korony Węgierskiej*, Warszawa 2009.

³¹ F. Jaworski, op. cit. Proweniencja zabytku przechowywanego w zbiorach Muzeum nie jest znana; wiadomo jedynie, że został pozyskany przed 18 listopada 1950 roku, o czym świadczy pieczęć skontrum zbiorów, widniejąca w księdze tzw. starego inwentarza. Z kolei opisywany przez Jaworskiego pierścień należał do Przemysława Żuławskiego z Krakowa, a pochodził od niejakiego Lipczyńskiego. Choć nazwisko Przemysława Żuławskiego figuruje wśród darczyńców Muzeum, to żaden ze związanych z nim wpisów do muzealnego Dziennika Podawczego nie wymienia pierścienia jako ofiarowanego daru. Można zatem jedynie stwierdzić, że jeśli muzealny zabytek jest tożsamy z opisany przez Jaworskiego, to został pozyskany do zbiorów między 1912 a 1950 rokiem.

- Bigoszevska W., *Polska biżuteria patriotyczna*, Warszawa 2003.
- Jaworski F., *Pierścienie historyczne polskie*, Lwów 1912.
- Kalendarz Wolnego Miasta Krakowa na rok 1846*, Kraków 1846.
- Kieniewiczowa G., *Pamiętki powstań narodowych w zbiorach Muzeum Historycznego Miasta st. Warszawy*, Warszawa 1988.
- Kłosowicz R., *Wydarzenia Rewolucji Krakowskiej 1846 roku w Wieliczce*, [w:] *Studia i materiały do dziejów Żup Solnych w Wieliczce*, t. 19, Wieliczka 1996.
- Kobielus S., *Ikonaografia zdrady i śmierci Judasza. Starożytność chrześcijańska i średniowiecze*, Ząbki 2005.
- Kopaliński W., *Słownik symboli*, Warszawa 1990.
- Młynek L., *Sierca*, Kraków 1936.
- Ostaszewski-Barański K.P., *Krwawy Rok. Opowiadanie historyczne*, Złoczów [1897].
- Sykulski L., *Edward Dembowski (1822–1846). Biografia polityczna*, Toruń [2006].
- Wawel-Louis J., *Kronika rewolucji krakowskiej*, Kraków 1898.
- Zgórniak M., *Polska w czasach walk o niepodległość (1815–1864)*, Kraków 2001.

Stanisław Dziedzic

Biblioteka Kraków

Teatralny świat Ireny Wollen

Słowa kluczowe

Irena Wollen, Teatr 38, Teatr Telewizji, dokumenty inscenizowane, cykl Zwyczaje i Obrzędy

Streszczenie

Spośród szerokich i różnorodnych zainteresowań Ireny Wollen, świat teatru był jej najbliższy. Pochodziła z rodziny ziemiańskiej z podkrakowskich Czulic, ale od 1945 roku, gdy komunistyczne władze odebrały im majątek ziemski i dokonały jego parcelacji, Wollenowie zamieszkali w Krakowie. Z tym miastem była związana do śmierci (2011), wyłączając roczny okres nauki w Państwowej Szkole Instruktorów Teatrów Robotniczych w Katowicach. Studia polonistyczne na Uniwersytecie Jagiellońskim pod kierunkiem Kazimierza Wyki (dyplom 1959) łączyła z zaangażowaniem w działalność studenckiego ruchu teatralnego. Stworzyła w środowisku krakowskim Mały Teatr Akademicki, który wraz z Waldemarem Krygierem przekształciła w międzyuczelniany Teatr 38. Od pierwszej premiery (*Wszyscy przeciw wszystkim* Adamova, styczeń 1957) zespół Teatru 38, w którym występowała jako aktorka do odejścia Krygiera w 1960 roku, programowo wspomagany przez Jana Błońskiego, był jedynym w skali kraju zespołem sięgającym po nieznaną w Polsce współczesną literaturę zachodnią, m.in. teksty awangardy paryskiej lat 50. Po odejściu z Teatru 38 przez dwa sezony występowała jako aktorka w Teatrze Rapodycznym, a po studiach reżyserskich w Łodzi, pracowała jako reżyser w Krakowskim Ośrodku Telewizji Polskiej. Teatrowi Telewizji, który był fenomenem na skalę światową poświęciła swoje najlepsze lata zawodowej aktywności, współtworząc w Krakowskim Ośrodku Telewizyjnym znakomite realizacje teatralne, z udziałem wybitnych aktorów, scenarzystów i scenografów. Ważne miejsce w jej dorobku zajmują inscenizowane dokumenty filmowe, cykle programów związanych tematycznie ze zwyczajami i obrzędami, a także filmowe portrety, poświęcone wybitnym przedstawicielom świata kultury i nauki.

Dla wszystkich, którzy znali Irenę Wollen, wiadomość o jej śmierci była bolesnym zaskoczeniem. Odeszła osoba o nieprzeciętnych zasługach i dokonaniach, a przy tym do ostatnich chwil życia, jak zawsze niez mordowana, jak zawsze pełna ciekawych pomysłów i inicjatyw. Tylko nieliczni wiedzieli o dręczącej ją chorobie, ale były to na ogół informacje skąpe i niepewne, bo ona sama była w tym względzie, mówienia o sobie i swoich problemach, więcej niż dyskretna, zawsze jednoznaczna w wypełnianych z właściwą jej konsekwencją obowiązków i przeświadczeniu o konieczności samodzielnego rozwiązywania własnych problemów. Postrzegana też była czasem, wcale nierzadko, zwłaszcza przy pierwszych kontaktach, jako osoba surowa i wymagająca, u wielu osób wzbudzała respekt. Była w istocie bardzo wymagająca, precyzyjna w działaniu i realizacji zamierzeń zawodowych, ale przy tym życzliwa, chętnie spiesząca z pomocą.

Nietrudno też było dostrzec, że wymagania, które stawiała wobec siebie i osób z nią współpracujących zawodowo były wynikiem jej konsekwencji działania i profesjonalizmu, wsparte jej życzliwością i osobistą troską. Dla wielu uznanych filmowców czy ludzi teatru doświadczenie w „szkole” Ireny Wollen było na tyle dobrą rekomendacją, że otwierało zawodowe możliwości rozwoju.

Urodziła się 26 marca 1934 roku w Czulicach pod Krakowem, w rodzinie ziemiańskiej. W 1945 roku, po utracie majątku, wraz z rodzicami zamieszkała w Krakowie. Po ukończeniu Liceum Ogólnokształcącego Sióstr Prezentelek i zdaniu matury podjęła naukę w Państwowej Szkole Instruktorów Teatrów Robotniczych w Katowicach, prowadzonej przez Williama Horzycę. Zachęcona przez kolegę, skazanego na służbę w Karnym Wojskowym Batalionie Robotniczym w kopalni „Wujek”, zorganizowała przy tej kopalni zespół teatralny, w którym debiutowała jako reżyser *Poematem pedagogicznym* Makarenki. Po ukończeniu szkoły i otrzymaniu dyplomu przodownika nauki i pracy społecznej uzyskała prawo wolnego wstępu bez egzaminu na każdą uczelnię. Wybrała studia z zakresu filologii polskiej na Uniwersytecie Jagiellońskim. Studiowała w latach 1954–1959 pod kierunkiem prof. Kazimierza Wyki. Okres studiów polonistycznych przypadł na czasy wielkiego przesilenia politycznego, w wyniku którego odrzucone zostały oficjalnie, ciasne i dotkliwie ograniczenia socrealizmu w sztuce i literaturze. Wprawdzie zdobycze Października 56 rychło okazały się nietrwałe, ale do poprzedniej formy totalitaryzmu już nigdy w PRL nie doszło. Czas tego przesilenia i zmian politycznych był

okresem wielkich nadziei, które w akademickim środowisku zaowocowały prawdziwą eksplozją studenckich zespołów artystycznych, kabaretów, powstaniem studenckich klubów. W tym środowisku pierwsze oznaki nadchodzących zmian pojawiły się najwcześniej: powstawały, zazwyczaj pod jakimś pretekstem i najczęściej za aprobatą utworzonego wcześniej, bo w 1950 roku Zrzeszenia Studentów Polskich, pierwsze kluby jazzowe czy teatry i kabarety studenckie. W latach 1954–1956 powstały m.in. Warszawski Studencki Teatr Satyryków (STS), gdańskie „Bim-Bom” i „Cyrk” Rodziny Afanasjew, łódzki Studencki Teatr Satyry „Pstrąg”, „Piwnica pod Baranami”. W środowisku Uniwersytetu Jagiellońskiego Irena Wollen, wkrótce po rozpoczęciu studiów włączyła się czynnie w działalność Zespołu Dramatycznego UJ.

Zespół ten wystawił *Niemców* Leona Kruczkowskiego w reżyserii Andrzeja Gazdeczki. W wyniku ogłoszonego naboru zgłosiło się do Zespołu Dramatycznego UJ tak liczne grono studentów, że zakwalifikowanych podzielono na dwie grupy. Wollenówna od początku działalności w tej grupie zaakcentowała swoje znaczące w niej miejsce, a jako absolwentka katowickiej szkoły Wiliama Horzycy miała najpewniej znacznie lepsze niż inni przygotowanie sceniczne. Po podziale na podzespoły zadaniowe, jeden z nich podjął pracę nad inscenizacją *Śmierci Hamleta* Andrzeja Wydrzyńskiego, a drugi – *Karabinów pani Carrar* Bertolda Brechta. Irena Wollen przygotowała ze swoją grupą *Śmierć Hamleta*, a Andrzej Gazdeczka *Karabiny pani Carrar*. Już w następnym sezonie scalono oba zespoły, odszedł Gazdeczka, a szefową całości została Irena Wollen.

Po kolejnych zmianach w Zespole Dramatycznym UJ, funkcjonującym w gmachu Wydziału Prawa przy ul. Olszewskiego, przyjął on nową nazwę Mały Teatr Akademicki. Irena Wollen kierowała i tym zespołem, ona też napisała scenariusz spektaklu, który miał zainaugurować jego działalność. Był on oparty na tekstach modnego wówczas wielce Konstantego Ildefonsa Gałczyńskiego. Wollenówna reżyserowała spektakl, ona też na pewno zdecydowała o jego tytule: *Kolorowy Gałczyński*. Na jedną z prób przyprowadziła studenta Akademii Sztuk Pięknych, Waldemara Krygiera, któremu zaproponowała współpracę w zakresie scenografii. W rezultacie Krygier stał się nie tylko autorem scenografii, ale też w konsekwencji reżyserem spektaklu. Po dokonaniu przez niego ostatecznego wyboru tekstów mistrza Ildefonsa, zmieniono tytuł, na *Gałczyński 38*. Pod takim tytułem kierowany przez Irenę Wollen, Mały Teatr Akademicki zaprezentował sztukę na premierowym

pokazie 24 kwietnia 1956 roku¹. W spektaklu tym wystąpili m.in. Mieczysław Czuma, Zbigniew Horawa, Antoni Jackowski, Barbara Jasińska, Andrzej Skupień i Maciej Prus.

Krygier, uczeń Karola Frycza i Andrzeja Stopki był z wykształcenia scenografem, z zawodowych powinności malarzem i grafikiem, a z własnego, wspartego pasją, wyboru – reżyserem. Wcześniej, bo w 1955 roku założył w Krakowie Eksperymentalny Teatr Scenografii, pod jego też egidą przygotowujący jesienią 1956 roku nową premierę zespół – Mały Teatr Akademicki, wystąpił w innym trochę składzie i w innym miejscu – w lokalu przy Rynku Głównym 8 – już jako Teatr 38.

Wprawdzie wszystkie premiery Teatru 38 okresu krygierowskiego, do wiosny 1960 roku były reżyserowane przez kierownika i „dyktatora” – jak określano Waldemara Krygiera, on do ponad dwudziestu premier przygotowywał na ogół scenografię i jego dziełem była inscenizacja, ale Irena Wollen, wspólnie z Wandą Błońską i jej bratem, w przyszłości słynnym historykiem literatury i teatrologiem, Janem Błońskim, tworzyli nietuzinkowy i w warunkach polskich oryginalny repertuar Teatru 38. Nie Krygier też, choć jego zasług w tym względzie przecenić nie sposób, ale właśnie ta trójka świetnie przygotowana do tak śmiałej naówczas linii repertuarowej, odegrała rolę zasadniczą. Zasługą Krygiera była jego bezkompromisowość w wystawianiu utworów dotąd systemowo pomijanych, pisarzy ideowo obcych i niepublikowanych, a tym bardziej niedopuszczanych na teatralne deski, a także śmiałość inscenizacyjna czy wręcz obrazoburcza maniera. Reszta zasadniczo należała do innych, a w konsekwencji do zespołu ambitnych, poszukujących ludzi. Wollenówna, czas jakiś bliżej związana z Krygierem, była osobą konserwatywną w działaniu, o silnej osobowości, nieskłoną do tanich ustępstw. W Teatrze 38, w latach 1957–1960 wystąpiła, bądź uczestniczyła w przygotowaniu kilkunastu premier (m.in. *Krzysztof Kolumb* M. de Ghelderode’a, *Serce jak obłok* K. Baczyńskiego, *Parady* Jana Potockiego, *Zmarnowane życie* A. Tarna, *Profesor Taranne* A. Adamova, *Pokojówki* J. Geneta). Na miniaturowej scenie Teatru 38 uczestniczyła w przygotowaniu bądź występowała jako aktorka w kilku prapremierach polskich.

Po odejściu (wyrzuceniu przez zespół) Waldemara Krygiera z Teatru 38, Irena Wollen przez dwa sezony była aktorką w Teatrze Rapsodycznym.

¹ Szerzej: S. Dziedzic, T. Skoczek, *Teatr 38. Awangardowy zespół Waldemara Krygiera*, Bochnia–Kraków–Warszawa 2007.

Pobyt w tym teatrze, zetknięcie się z estetyką teatralną rapsodyków okazały się w jej życiu zawodowym bardzo przydatne i twórcze w kreowaniu prymatu myśli i słowa nad modną teatralizacją i efekciarską technicyzacją przestrzeni scenicznej. W tym teatrze Mieczysława Kotlarczyka występowała w pięciu premierach (*Dialogi miłości* wg Cypriana K. Norwida, *Szopka krakowska w III częściach*, *Legenda o Kraku i Wandzie* wg Stanisława Wyspiańskiego, *Dziady* Adama Mickiewicza, *Orland Szalony* wg L. Ariosto)².

W 1962 roku podjęła studia realizowane do 1966 roku na Wydziale Reżyserii w Państwowej Wyższej Szkole Filmowej i Telewizyjnej w Łodzi, których zwieńczeniem była dyplomowa adaptacja powieści Aleksego Tołstoja *Błękitne miasta* (1969), przygotowana w Ośrodku Krakowskim Telewizji Polskiej. Był to debiut reżyserski Ireny Wollen (adaptacja Maciej Szybist), który Barbara Kaźmierczak określiła jako „wzruszający zapis ludzkiego losu, który tak właśnie sformułowała wówczas historia i polityka”³.

Anna Polony, wspominając swój pierwszy występ na Krzemionkach i debiut Ireny Wollen, stwierdziła: „Ta moja pierwsza rola w studio na Krzemionkach. Pamiętam, że napięcie było straszliwe, bo spektakl szedł na żywo. Irena Wollen też była bardzo zdenerwowana, choć starała się tego nie okazywać. Ubolewam, że po tylu świetnych przedstawieniach nie pozostał żaden ślad na taśmie”⁴.

Do spektaklu zaangażowała czołowych naówczas bądź w niedalekiej przyszłości aktorów, m.in. Annę Polony, Jerzego Bińczyckiego, Wojciecha Pszoniaka, Kazimierza Kaczora, Bogdana Hussakowskiego, Andrzeja Kozaka, Jerzego Nowaka.

Teatrowi i środowisku teatralnemu pozostała wierna do końca, jednak coraz rzadziej bywała związana z instytucją teatru, bowiem swoją aktywność zawodową, połączoną z właściwą sobie pasją, pojmowaną jako życiowe wyzwanie związała z telewizją i filmem. W Ośrodku Krakowskim TVP pracowała w latach 1970–1992, początkowo jako realizator TV, a następnie reżyser (w latach 1974–1977 – główny reżyser). Po 1992 roku realizowała

² Szerzej: J. Popiel, *Los artyści w czasach zniewolenia. Teatr Rapsodyczny 1941–1967*, Kraków 2006.

³ B. Kaźmierczak, *Błękitne miasta*, „Ekran” 1969, nr 39, s. 20.

⁴ Cyt. za: B. Biel, *Teatr ogromny. 55 lat Teatru TV w Krakowie*, Kraków 2016, s. 41.

zlecenia dla I i II Programu TVP oraz dla Telewizji „Polonia”, sprawowała także opiekę artystyczną nad cyklem telewizyjnym „Portrety”.

Spośród około pięćdziesięciu reżyserowanych przez nią spektakli Teatru Telewizji, wiele zdobyło niemały rozgłos i uznanie. W listopadzie 1972 roku emitowana była jej pierwsza po dyplomie sztuka teatralna, którą samodzielnie reżyserowała – *Wassa Żelaznowa* Maksyma Gorkiego. Wollenówna w realizacji własnej koncepcji inscenizacyjnej i reżyserskiej, a także w doborze obsady aktorskiej wykazała się – i tak na ogół było w innych przypadkach – żelazną konsekwencją, często nieustępliwością. W przypadku *Wassy Żelaznowej*, wbrew sugestiom głównego reżysera Ośrodka Telewizji Kraków, Jerzego Krasowskiego, który w roli tytułowej widział Zofię Jaroszewską, Irena Wollen zadecydowała o obsadzie Haliny Gryglaszewskiej. Wspominała: „Postawiłam na swoim i okazało się, że miałam rację, Gryglaszewska stworzyła wybitną kreację aktorską”⁵.

Niemałym sukcesem okazała się realizacja spektaklu *Bunt na USS Canine* Hermana Wouka, prezentowanego w ramach telewizyjnego Teatru Poniedziałkowego (rejestracja 1973, emisja 1974). Opowieść amerykańskiego pisarza, przetłumaczona na wiele języków zyskała szeroką popularność w świecie. Dramat z życia amerykańskich żołnierzy, z pogranicza utworu sensacyjnego, bronił się autentyzmem przeżyć bohaterów, a nade wszystko ładunkiem prawdy psychologicznej. Świetnie skrojony przez Krzysztofa Miłkaszewskiego układ tekstów, maestria reżyserska Ireny Wollen, która zdołała znakomicie dozować rozwój akcji, by panować nad emocjami widzów, wreszcie znakomita obsada aktorska (m.in. Jan Nowicki, Jerzy Nowak, Wiktor Sadecki, Jerzy Trela, Jerzy Bińczycki, Jerzy Radziwiłowicz) stawiały ten spektakl młodej, początkującej reżyserki wśród jej największych dokonań. Po obejrzeniu tego spektaklu, Zofia Niwińska, pisała wręcz:

Droga Pani Ireno, chcę Pani pogratulować znakomitego przedstawienia teatralnego, mimo że było ono sukcesem Teatru Starego. Teatr się świetnie sprawdził na zbliżeniach twarzy aktorów i nie puszczał ani na chwilę widzów z napięcia, wręcz prawie sensacyjnego! Przytem świetne role moich kolegów. Myślę, że ogromnie dużo Pani robi dla środowiska krakowskiego, tak pięknie windując „nasz” Ośrodek krakowsko-aktorsko-telewizyjny w górę⁶.

⁵ Ibidem, s. 55.

⁶ Ibidem, s. 66.

Inny typ spektaklu telewizyjnego stworzyła Irena Wollen w przypadku *Irkuckiej historii* wg Aleksieja Arbuzowa. Jak w wielu innych reżyserowanych przez nią przedstawieniach, podjęła także zadania związane z jego realizacją telewizyjną. Z utworu Arbuzowa, twórcy socjalistycznego melodramatu dokonała wyboru treści i zdarzeń z zamysłem przedstawienia na tle historii budowy elektrowni na dalekiej Syberii losów ludzi z tą budową związanych, ukazanych w kontekście spraw rodzinnych i osobistych. Po emisji telewizyjnej *Irkuckiej historii* (1980), Teresa Krzemiń pisała na łamach „Kultury”:

Krakowski spektakl miał swój szczególny, własny klimat. Sprawiał on, że opowiastkę z życia oglądało się z pewnym wzruszeniem i przyjemnością. (...) Irena Wollen pozbawiła przedstawienie śladów namaszczenia, patosu, moralistyki, ufając – jak najśluszej – że historyjka o ludzkich kłopotach i ludzkich triumfach (...) obroni się sama⁷.

Na początku lat dziewięćdziesiątych sięgała Irena Wollen po teksty Sławomira Mrożka, najpierw reżyserując *Czarowną noc*, a wkrótce potem *Zabawę*. Oba spektakle prezentowane były w Studium Teatralnym Dwójki, w obu wydarzeniach – jak to często w przypadku reżyserowanych przez nią spektakli bywało – realizacja telewizyjna była dokonaniem Stanisława Zajączkowskiego. Irena Wollen w swoich poszukiwaniach zawodowych nie omijała literatury współczesnej, odnajdywała klucze do jej zrozumienia, umiała po mistrzowsku dzielić się zdobyczami rozwiązywanych zawartych w niej zawiłości, nadawać jej uniwersalne przesłania. Sięgała też często po klasykę, zarówno tę znaną i popularną, jak i pomijaną. Treściom w niej zawartym umiała nadawać nowoczesny kod myślowy, nie zatracając uniwersalistycznej nośności i nie niszcząc zasadniczych intencji autora. Mogła i umiała spożytkować w swojej telewizyjnej pracy reżyserskiej zarówno gruntowne wykształcenie, a także cenne doświadczenia sceniczne, wyniesione z Teatru 38 i Teatru Rapsodycznego. Aktorów dobierała spośród najlepszych, ale też otwierała drogi artystycznego rozwoju ludziom młodym, których uzdolnienia na ogół bardzo celnie i wysoko dostrzegała i którym nie szczędziła pomocy. W *Czarownej nocy*, obok Henryka Bisty i Jana Prochyry wystąpiła młodziutka Dorota Segda, która po latach wspominała: „*Czarowna noc*

⁷ T. Krzemiń, *Irkucka historia*, „Kultura” 1980, nr 27, s. 13.

to świat Ireny Wollen, na który udało mi się jeszcze załapać. Jako studentka namiętnie oglądałam teatry Ireny, które wtedy tak często pokazywano w Telewizji. Zwykle występowali w nich moi mistrzowie, których grę podglądałam i podziwiałam. Byłam szczęśliwa, kiedy dostałam się do tej grupy wybrańców”⁸.

Obok wspomnianych premier Teatru Telewizji warto wymienić bodaj kilka innych, które zdobyły szczególny rozgłos i uznanie – m.in. *Legendę* S. Wyspiańskiego (1973), *Czajkę* A. Czechowa (1977), *Cyda* P. Corneille’a (1977), *Psa ogrodnika* L. de Vegi (1981), *Starą baśń* wg J.I. Kraszewskiego (1984), *Zabawę z ogniem* A. Strindberga (1985) czy *Szatę wdziejesz z purpury* wg K. Dobkiewiczowej (1986).

Niemałym rozgłosem cieszyły się spektakle reżyserowane przez Irenę Wollen, realizowane w ramach telewizyjnego Teatru Poezji, m.in. *Pastorałki polskie*, *Psalmy – Tryptyk* wg Tadeusza Nowaka, *Przestępując granicę* wg Bolesława Taborskiego (1973), *Zakłęcia* Tadeusza Nowaka (1975), *Rozmowa z ojczyzną* Juliana Tuwima (1979). Po telewizyjnej premierze *Wielkiego testamentu* F. Villona (1973), Jerzy Bober pisał: „Irena Wollen – reżyserka widowiska ujęła je w kształt misteryjnej ballady o życiu i śmierci. Ballady ironicznej, choć – zwłaszcza w ekspozycji – nieco rozwlekle »rapsodycznej«. (...) widowisko w efekcie sprawiało dobre wrażenie, a Ośrodek krakowski ma pełne prawo do satysfakcji artystycznej”⁹.

Jerzy Trela, natenczas młody artysta, a z czasem czołowy aktor polski jego pokolenia, swoją wdzięczność i uznanie dla Ireny Wollen i jej talentu reżyserskiego, a także umiejętności pracy z zespołem, ujął wprost: „To był jeden z moich pierwszych znaczących spektakli. Z sentymentem wspominam Irenę Wollen, pełną pomysłów, dynamiczną, silną, żywiołową. Jej entuzjazm udzielał się wszystkim. Irena dała mi szansę stworzenia wielu ciekawych ról w Teatrze TV”¹⁰.

Niemałym osiągnięciem krakowskiej reżyserki były spektakle zrealizowane w ramach wysoce naówczas popularnego telewizyjnego Teatru dla Dzieci i Młodzieży. Były one oparte zarówno na polskiej, jak i światowej literaturze, podaniach i baśniach oraz epice poetyckiej (m.in. *Noworoczne*

⁸ Cyt. za: B. Biel, op. cit., s. 193.

⁹ J. Bober, *Kto kogo nabiera?* „Gazeta Krakowska” 1972, nr 79, s. 2.

¹⁰ Cyt. za: B. Biel, op. cit., s. 281.

przygody na Nowy Rok (1969), *Kabaret z papugą* Tadeusza Śliwiaka (1968), *Sindbad Żeglarz* Bolesława Leśmiana (1969), *Supelki-węzółki* Stanisława Rychlickiego (1971), *Nawojka* Hanny Januszewskiej (1971), *Ali-baba i czterdziestu rozbójników wg Baśni z 1001 nocy* i Bolesława Leśmiana (1971), *Mały książę* A. Saint-Exupery'ego (1973), *Pieśń o Gotfrydzie Zwycięzcy Haliny Górskiej* (1984), *O pięknej Dorotce i krakowskich rzemieślnikach* Anny Świrszczyńskiej (1988).

Niektóre spektakle telewizyjne, reżyserowane przez Irenę Wollen były wieloczęściowe. Wśród nich najobszerniejsza, bo trzyczęściowa (łącznie sześć odcinków) była *Stara Baśń* wg J.I. Kraszewskiego (1984–1985), ciesząca się niemałym zainteresowaniem widzów. Niektóre spektakle telewizyjne teatru dziecięcego i młodzieżowego były przenoszone z teatrów zawodowych (głównie krakowska „Groteska”, „Baniałuka” z Bielska-Białej i „Rabcio” z Rabki) i adaptowane do wymogów Teatru Telewizji.

Ważne miejsce w dorobku reżyserskim Ireny Wollen zajmują dokumenty inscenizowane (m.in. *pitawał Sprawa Borkowskiej, Saga rodu Tetmajerów, Saga rodu Estreicherów, Saga rodu Kossaków* oraz filmy dokumentalne poświęcone znanym artystom, historii Uniwersytetu Jagiellońskiego, genezie Nowej Huty oraz składający się z dziesięciu filmów cykl poświęcony Jasnej Górze – „Skarby Jasnej Góry. Ludzie i dary” (2001–2003).

Współpracowała z teatrami dramatycznymi, reżyserując spektakle, głównie z zakresu klasyki literatury – m.in. z Teatrem im. J. Słowackiego, Teatrem „Bagatela”, a także teatrami pozakrakowskimi. Przez kilkanaście lat prowadziła zajęcia z reżyserii telewizyjnej w Studium Scenografii w krakowskiej Akademii Sztuk Pięknych, w którym współpracowała z Lidią i Jerzym Skarżyskimi. Od 1974 roku wraz z Krzysztofem Miklaszewskim realizowała cykl filmów telewizyjnych. „Twarze Teatru”.

W krakowskim Ośrodku Telewizji Polskiej zrealizowała bogaty, bo liczący kilkadziesiąt programów telewizyjnych cykl „Zwyczaj i obrzędy” (m.in. *Godne święta na Podhalu, Jesień w Mogilanach, Kolednicy znad Raby, Pobaby w Koniakowie, Wielkanocka u Zagórzan, Zapusty*). Tematyką etnograficzną zajęła się szerzej po 1991 roku. Z tego okresu pochodzą jej cenne filmy o sztuce, z udziałem wybitnych mistrzów-twórców bądź komentatorów. Do tego cyklu należą m.in. *Secesja, Postmodernizm, Malczewski i polski symbolizm, Teatr podziemny Tadeusza Kantora, Od Rzewuskiego do Bujaka, Milczący świat Kazimierza Mikulskiego, Dzieło – arcydzieło – kicz, Matejko – nowator, Art Dèco, Magdalena Abakanowicz*.

W ostatnich latach życia wiele wysiłku włożyła w działalność i urzeczywistnienie zadań programowych krakowskiego oddziału ZASP. Była w tych poczynaniach – jak zawsze – bardzo skuteczna i gorliwa, ogromnie oddana środowisku teatralnemu.

W uznaniu zasług dla rozwoju i promocji kultury polskiej uhonorowana została m.in. Nagrodą Komitetu ds. Radia i Telewizji za cykl „Zwyczaj i obrzędy” (1973), Złotym Ekranem za inscenizowanie klasyki rosyjskiej (nagroda zbiorowa, 1974), Nagrodą Fundacji Kultury za film dokumentalny *Na zielonej Bukowinie* (1995), Nagrodą krakowskiej filii Fundacji Kultury Polskiej (2003), brązowym odznaczeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego Gloria Artis oraz medalem Honoris Gratia, nadanym przez Prezydenta Miasta Krakowa.

Zmarła w Krakowie 21 marca 2011 roku. Wielu artystów, zwłaszcza teatralnych i filmowych, uczestnicząc w uroczystościach pogrzebowych Ireny Wollen, zaświadczyło o szacunku dla jej dokonań, a także wdzięczności indywidualnej. Jan Peszek wyznał na wieść o jej śmierci:

Irena była bardzo ważną osobą w moim życiu zawodowym. Kiedy wróciłem do Teatru im. J. Słowackiego, otworzyła mi telewizyjną drogę do kariery w Krakowie, angażując mnie do głównej roli w „Owczym źródle” Lope de Vegi. Później zagrałem u Ireny wielokrotnie – m.in. w „Zabawie” Mrożka, ale początki współpracy są mi szczególnie bliskie. „Owczym źródle” to było moje pierwsze spotkanie z kobietą – reżyserem. Zaskakujące, bo zobaczyłem kobietę bardzo zdecydowaną, szybko reagującą na wszystkie przejawy bałaganu na planie. Znakomicie radziła sobie ze skomplikowanymi scenami, dziejącymi się m.in. w podkrakowskich plenerach. Nigdy nie miałem w pracy z Ireną straty czasu, bo skupiała się nie na sobie, a na pracy: perfekcyjna, świadoma tego, co robi, przy tym spontaniczna, „otwarta” na aktora i bardzo mu przyjazna. A jednocześnie z charakterem władcy¹¹.

Słowa znanego krakowskiego aktora, choć lakoniczne i wyzbyte kurtuazyjnej retoryki, odsłaniają jej postać najpełniej.

Stanisław Dziedzic

¹¹ J. Ciosek, *Irena Wollen nie żyje*, „Dziennik Polski” z 25 marca 2011; <http://www.dziennikpolski24.pl/artukul/2975852,irena-wollen-nie-zyje,2,id,t,sa.html> [dostęp: 2.10.2017].

Bibliografia

- Biel B., *Teatr Ogromny. 55 lat Teatru TV w Krakowie*, Kraków 2016.
- Dziedzic S., Skoczek T., *Monografia Teatru 38*, Kraków 1985.
- Dziedzic S., Skoczek T., *Teatr 38. Awangardowy zespół Waldemara Krygiera*, Bochnia–Kraków–Warszawa 2007.
- Dziedzic S., „38” – *teatr dyrektora Krygiera*, „Integracje” 1985, cz. 18.
- Dymny W., *Piwnica krakowska i inne*, [w:] *Teatry studenckie w Polsce*, red. J. Koenig, Warszawa 1968.
- Herzig W., *A świeczkę zapalę w Czulicach. Po śmierci Ireny Wollen*, „Kraków” 2011, nr 4.

World of theater by Irena Wollen

Key words

Irena Wollen, Teatr 38, Teatr Telewizji, on-stage documentaries, series on customs and rites

Summary

Despite her broad and varied interests, the theater was the closest to Irena Wollen's heart. She came from a landowner family from Czulice near Cracow, but since 1945, when the communist authorities deprived them of their land and subdivided it, the Wollens moved to Cracow. She remained close with the city until her death in 2011, except for a one-year study period at the National School for Workers' Theaters Instructors in Katowice. She combined her studies in Polish philology at the Jagiellonian University under Kazimierz Wyki's direction (graduated in 1959) with her activity in the students' theater movement. She established Mały Teatr Akademicki (the Small Academic Theater), which she later transformed into the intercollegiate Teatr 38, with the cooperation of Waldemar Krygier. Since its first premiere ("All against all" by Adamov, January 1957), Teatr 38, in which she performed as an actress since Krygier's departure in 1960, was supported by Jan Błński who helped create the program. It was the only theater in Poland that referred to unknown Western contemporary literature, such as Parisian avant-garde in the 50s. When she left Teatr 38/ Having left Teatr 38, she was an actress at Teatr Rapsodyczny (the Rhapsodic Theater)/ she worked for Teatr Rapsodyczny (the Rhapsodic Theater) for two seasons. After completing her studies in film direction, she worked as a director in the Cracovian department of Polish Public Television. The best years of her career fell on her activity in Teatr Telewizji (Television Theater), which was a phenomenon on a global scale. She helped create the best theater performances, with the participation of many – recognisable actors, screenwriters and stage designers. An important place in her output is devoted to on-stage film documentaries, series of programs on customs and rites and portrait films about recognisable figures of culture and science.

Die theatralische Welt von Irena Wollen

Schlüsselwörter

Irena Wollen, Theater 38, der Fernsehtheater, die szenische Dokumente, die Reihe von Bräuchen und Traditionen

Zusammenfassung

Unter den vielfältigen Interessen von Irene Wollen war die Theaterwelt ihr am nächsten. Sie stammte aus einer Gutsbesitzerfamilie aus Czulice (in der Nähe von Krakau), aber seit 1945, als die kommunistischen Behörden ihres Gutland weggenommen und die Parzellierung verübt haben, haben sich die Wollens in Krakau festgesetzt. Sie war mit Krakau bis zum Tode (2011) verbunden, exklusive ein einjähriges Studium an der staatlichen Schule der Lehrer für Arbeitertheater in Kattowitz. Sie studierte an der Jagiellonen-Universität unter der Leitung von Kazimierz Wyki (Diplom 1959) und beteiligte sich an der studentischen Theaterbewegung. Sie hat im krakauen Milieu Kleines Akademisches Theater gegründet, das sie zusammen mit Waldemar Krygier, in einem zwischenscholastischen Theater 38 umgewandelt hat. Seit der ersten Veröffentlichung („Alle gegen alle“ von Adamov, Januar 1957), die Gruppe des Theaters 38, in deren sie bis zum Tode des Krygiers im Jahr 1960 als Schauspielerin spielte, grundsätzlich unterstützt von Jan Błoński, war der einzige im Inland, die unbekannte in Polen westliche Literatur u.a. Die pariser Avantgarde der 50er Jahre errichtete. Als sie das Theater 38 verlassen hat, hat sie für zwei Saisonen als Schauspielerin im Theater Rapsodyczny aufgetreten. Nachdem Studien in Łódź, hat sie als Regisseur in TVP Kraków gearbeitet. Dem Fernsehtheater, das ein globales Phänomen war, hat sie die besten Jahre ihrer beruflichen Tätigkeit gewidmet. Sie war eine Mitbegründerin in TVP Kraków von den besten Theaterprojekten, an denen vielen hervorragenden Schauspielern, Autoren und Designern teilgenommen haben. Wichtige Rolle in ihrem Werk spielen inszenierte Filmdokumente, die Reihe von Filmen verbundenen mit Bräuchen und Traditionen, sowie Porträts des Films gewidmeten herausragenden Vertreter der Welt der Kultur und Wissenschaft.

Театральный мир Ирены Воллен

Ключевые слова

Ирена Воллен, Театр 38, Телевизионный театр, документальные инсценировки, цикл обычаи и обряды